

**ДО ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ВИТОКІВ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ****INSIGHTS INTO PERIODIZATION OF THE ORIGINS OF MILITARY OFFENCES LAW ON
THE TERRITORY OF MODERN UKRAINE**

Карпенко М.І.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»

У статті проаналізовано норми права про кримінальну відповідальність за військові злочини, що діяли на теренах сучасної України. Аналіз охопив законодавство періоду з XI ст. до сьогодення. Встановлено, що сучасна система військових злочинів почала формуватися починаючи з XVIII ст. І продовжувала вдосконалюватися до прийняття КК України 2001 р. Здійснена періодизація розвитку військового кримінального законодавства на основі історіографії, запропонованої Михайлом Грушевським і Орестом Субтельним.

Ключові слова: витоки, генеза, кримінальна відповідальність, військові злочини, територія України.

В статье проанализированы нормы права об уголовной ответственности за воинские преступления, которые применялись на территории современной Украины. Анализ охватил законодательство периода с XI ст. до настоящего времени. Установлено, что современная система воинских преступлений начала формироваться, начиная с XVIII ст. И продолжала совершенствоваться до принятия УК Украины 2001 г. Осуществлена периодизация развития военного уголовного законодательства на основании историографии, предложенной Михаилом Грушевским и Орестом Субтельным.

Ключевые слова: истоки, генезис, уголовная ответственность, воинские преступления, территория Украины.

The article provides insights into the history of legal concepts of criminal liability and sanctions for military offences applied on the territory of modern Ukraine. The analysis of legislation has covered the period from XI century up to the present. It has been discovered that the modern system of law on military offences started to emerge in the XVIII century and continued to improve until the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001. Based on the historiography presented by Mykhailo Hrushevsky and Orest Subtelny, a periodization of the evolution of military criminal justice has been suggested.

However, history hasn't preserved any record of written monuments or artefacts of legal knowledge of the First and Second periods which covered the eras of primitive communal and tribal systems.

The Third period related to the Kievan Rus epoch that extends over X – XIV centuries revealed the body of laws known as "Ruska Pravda" as well as other important documents, such as "Mirylo pravedne", the "Kormcha knyha" lists, the Princely Charters (Statutes), etc., which had underpinned the emergence of specific judicial norms that envisaged sanctions for particular unlawful actions of warriors.

The Fourth period (that goes back to XIV – early XVIII centuries) is characterized by establishing liability for refusal to perform compulsory military service as well as for other offences against military rules that were envisaged by Articles 1 to 15 of the Lithuanian Statutes in all three editions of 1529, 1566 and 1588 that were applicable in certain territories of Ukraine.

The Fifth period (XVIII – XIX centuries) was marked by widespread expansion of the Russian military laws across the territories of Ukraine which provided for criminal sanctions for military offences (except Halychyna and Bukovyna where the Austrian Criminal Codes were applied within the specified period).

The Sixth period (end of XIX – beginning of XX century) has demonstrated further improvement of the legislation system related to offences against military justice, which have been entrenched in the "Military Code of Punishments" of 1867–1868 and its subsequent editions.

The Seventh period (beginning of the XX century until 1991) was characterized by efforts of the Ukrainian National Republic, then the Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadskyi, later – the West Ukrainian People's Republic, and eventually the Ukrainian Soviet Republic in the transition period from 1917 to 1921 to ensure military law and order and impose control over the territories through their domestic policies and legislation, respectively. After the Soviet regime takeover in most regions, the government gradually adopted a number of subsequent Criminal Codes of the Ukrainian Socialist Soviet Republic of 1922 and 1927, and the Criminal Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of 1960, which after 1927 comprised specific chapters that identified offences against the military law and provided for a comprehensive system of military justice to respond to socio-political environment of the time.

The Eighth period (since 1991 to the present time) starts with gaining Ukraine's sovereignty and becoming an independent state. Hence, in 2001 a new Criminal Code was adopted. In particular, section XIX of the Special Part of the CC remained the previous classification of offences against military laws, however it has changed the sanctions and the scope of criminal penalties of the military personnel for committing an offence against military laws towards humanization of punishment policies.

Key words: origins, genesis, criminal liability, military offences, territory of Ukraine.

Питання з'ясування витоків і генези кримінальної відповідальності за скоєння військових злочинів на теренах сучасної України до цього часу не отримали належного висвітлення. Разом з тим незнання минулого не сприяє належним чином побудуванню майбутнього. Тому є необхідність продовжити наукову розвідку питань, що стосуються характеристики історичного розвитку законодавства про систему військових злочинів, яка передувала чинному нині законодавству про кримінальну відповідальність за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби.

За період незалежності України кримінальним проблемам окремих військових злочинів на рівні дисертаційних досліджень приділяли увагу такі українські вчені, як: В.П. Бодаєвський [1], В.О. Бугаєв [2], М.І. Карпенко [3], Т.Ю. Касько [4], Є.С. Ковалевська [5], Ю.Б. Курилюк [6],

В.В. Кухар [7], Б.Д. Леонов [8], А.Р. Мухамеджанова [9], А.М. Ониськів [10], М.М. Сенько [11], М.С. Туркот [12], М.І. Хавронюк [13]. Разом з тим системно витоки і генеза кримінальної відповідальності за військові злочини в історичному аспекті досліджені недостатньо.

Метою цієї статті є завдання комплексно проаналізувати витоки і генезу законодавства, що нині передбачає кримінальну відповідальність за скоєння військових злочинів.

Вивчення витоків та історії розвитку законодавства варто розпочати з XI століття, коли Ярославом (роки правління 1019–1054) в прадавньому збірнику законів Київської Русі «Русской Правде» було передбачено в окремих статтях відповідальність за посягання на військовий правопорядок у сучасному розумінні цього терміна. Такими прикладами можуть бути ст. 18 Короткої Правди, що передбачала відповідальність за знищення або зіпсу-

вання списа, щита та іншого чужого військового майна; ст. ст. 24, 30 Великої Правди – за погрозу мечем і за удар, нанесений мечем [14, с. 48, 65–66].

У подальшому протягом XI – початку XII ст. князі продовжили видавати законодавчі акти: «Устави» і навіть збірники законодавчих актів – «Руська Правда», «Правда Ярославичів», «Розширена руська правда» та ін. [15, с. 10–11].

Як зазначає С.Д. Сворака, «цінною пам'яткою права, що містить відомості про державно-правову систему Русі, є «Руська Правда», <...> а також пізніші юридичні збірники («Мірило праведне», списки «Кормчої книги»). Окрім «Руської Правди», цінними пам'ятками права Київської Русі виступають князівські статuti» [16, с. 8–9].

Розвиток військового кримінального законодавства в Україні після розпаду Київської Русі тісно пов'язаний із розвитком військового законодавства інших держав, під владою яких упродовж багатьох століть перебувало населення українських земель, зокрема – Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Московського князівства, а пізніше Російської імперії.

Зокрема, у 1320 р. князівства, які перебували на території сучасної України, і Литовське князівство об'єдналися за винятком Галіції, яка підпала то під Угорщину, то під Польщу. У цей період на Українсько-Русі діяла «Руська Правда» і старі привілеї [17, с. 5–6].

Лише з прийняттям першого Литовського Статуту [18] на Віленському сеймі Великого князівства Литовського 1529 року вдалося регламентувати порядок виконання військової повинності і створити «основний закон» держави у сфері земської оборони. У розділі другому цього документа під назвою «Об обороне земской» в статтях 1–15 в усіх трьох редакціях (1529, 1566, 1588 рр.) було передбачено відповідальність як за ухилення від військової служби, так і за інші військові злочини.

Як витікає із дослідження «Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648–1657 рр.», проведеного О.В. Макаренка, «одним із яскравих прикладів державотворення є формування української держави періоду Національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького. У цей період була сформована українська держава з усіма притаманними їй державно-правовими інституціями, зокрема й судовою системою» [19, с. 3]. За її твердженням, «джерелами кримінального та кримінально-процесуального права цього часу були: звичаєве право, церковне право, Магдебурзьке право, Литовські статuti, гетьманське законодавство, російське право» [19, с. 12].

Козацьке звичаєве право являло собою систему звичаєвих норм, переважна більшість яких сформувалась на Запорозькій Січі, на її основі базувалась структура й діяльність військово-адміністративних і судових органів, регулювались питання земельних, майнових, особистих відносин. Норми звичаєвого права діяли аж до першої половини XIX ст.

На думку О.В. Макаренка, у досліджуваній період із числа військових злочинів існували «невиконання наказів військових начальників, гайдамацтво, дезертирство, вживання спиртних напоїв під час військових походів», із числа службових – зловживання владою, невиконання старшиною своїх обов'язків, із злочинів проти особи – вбивства, нанесення побоїв [19, с. 13].

Щодо Московського князівства, то на його території діяли Судебник 1497 р. [20, с. 1–520], Судебник 1550 р. [20, с. 1–520], «Устав ратных, пушкарских и других дел, касающихся до военной науки» (1621 р.) – норми військово-кримінального характеру було розміщено в розділі «О статейной росписи пушкарей»; «Соборное уложение» царя Олексія Михайловича (1649 р.), які, на думку українських науковців [21, с. 58–59], на території сучасної України не застосовувались.

Аналізуючи подальший історичний розвиток військово-кримінального законодавства, можна зазначити, що вагомий внесок у його розвиток зробив Петро I. Особливу увагу в контексті військових злочинів необхідно приділити «Воинскому артикулу» 1716 року видання, що складався з чотирьох частин. Частиною II було визначено норми військово-кримінального права. Це і був на той час військово-кримінальний кодекс під назвою «Артикул воинский с кратким толкованием» [22, с. 61]. Ця частина являла собою військово-кримінальний кодекс, який складався з 24 глав і 209 артикулів із тлумаченням.

«Воинский артикул» значно розширив сферу злочинних діянь, які раніше злочинними не вважалися або визнавались малозначними проступками. Як зазначав В.М. Чхиквадзе, «всі злочини, передбачені «Воинским артикулом», могли бути поділені на дві категорії – військові і загальні» [22, с. 63].

Зокрема, до спеціальних військових злочинів віднесено сім основних груп (військові зрадницькі злочини; злочини, пов'язані з ухиленням від військової служби; злочини проти підлеглості, військової честі й інших обов'язків військової служби; злочини проти майна; злочини, пов'язані зі зловживаннями на службі; злочини начальників щодо підлеглих; злочини проти місцевих жителів), чим фактично було закладено основу системи військових злочинів, що проглядається в чинному кримінальному законодавстві України [23, с. 18–20].

Діяв зазначений військово-кримінальний кодекс («Воинский артикул» 1716 р.) майже 100 років, до появи «Полевого уголовного уложения» 1812 р., і частково діяв (у мирний час) до видання «Военно-уголовного устава» 1839 р.

У 1812 р. було прийнято «Полевое уголовное уложение», яке складалось із 7 розділів і 72 статей і характеризувалося лаконічністю, ясністю та цілеспрямованістю своїх постанов. Воно передбачало всі найважливіші злочини, які вчинялись у воєнний час: зраду, втечу і самовільну відлучку, порушення обов'язків по службі, непокору й опір начальству, крадіжку і пошкодження військового майна, розбій, грабїж і насильство проти поранених та місцевих жителів.

Видання 1832 р. «Свода общих законов» і необхідність систематизації великої кількості розрізнених військових постанов, які з'явилися після видання «Воинского артикула» 1716 р., покликало створення 1839 р. першого Зводу військових постанов (у 12 томах). Закони військово-кримінального і військово-судового змісту було включено в один том під назвою «Военно-уголовный устав», який став кодифікацією всього попереднього військово-кримінального законодавства. Основними джерелами його постанов про злочини і покарання були: «Воинский артикул» 1716 р., «Полевое уголовное уложение» 1812 р., «Свод законов» 1832 р.

Як зазначав В.М. Чхиквадзе, з виданням Статуту 1839 р. вперше в російському військово-кримінальному законодавстві з'явилася так звана Загальна частина військово-кримінальних законів [22, с. 70].

Спеціальні військові злочини, які скоювались у воєнний і мирний час, було викладено в III і IV розділах «Военно-уголовного устава» 1839 р. Разом із тим у ньому були відсутні вказівки на окремі загальні і військові злочини, що приводило до широкого засудження за аналогією.

З виданням «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» (1845 р.) недоліки «Военно-уголовного устава» стали ще більш значними. Статут не збігався з «Уложением» 1845 р. щодо окремих важливих питань загальної частини, а також щодо окремих складів злочинів та їх покарання. Зазначені обставини змусили переглянути все чинне на той період військово-кримінальне законодавство. У результаті проведеної законодавчої роботи було прийнято «Воинский устав о наказаниях» 1867–1868 рр.,

який складався з п'яти розділів: 1) про злочини, проступки і покарання взагалі; 2) про військові та інші злочини у службі військовій; 3) про порушення обов'язків служби під час воєнних дій і про злочини та проступки, вчинені в місцевості, в якій оголошено воєнний стан; 4) про злочини і проступки загальні, вчинені військовослужбовцем із цивільними особами, незалежно від служби; 5) про покарання в дисциплінарних частинах.

У другому розділі «Воинского устава о наказаниях» йшлося про різні військові та інші злочини у військовій службі, який містив 13 глав: 1) «О нарушениях воинского чинопочитания и подчиненности»; 2) «Об оскорблении и насильственных действиях против караула и должностных лиц военного звания»; 3) «Об уклонении от службы»; 4) «О побеге, самовольной отлучке и неявке в срок на службу»; 5) «О превышении власти и противозаконном бездействии»; 6) «О нарушении обязанностей службы в карауле и во время дежурства»; 7) «О противозаконном отлучении и порче нижними чинами казенного оружия и имущества»; 8) «О нарушении военнотружачим порядка, установленного в отправлении должностей и дел»; 9) «О слабом за подчиненными надзоре и злоупотреблении властью в сношениях начальников с подчиненными»; 10) «О нарушении воинского благочиния и ограждающих оное постановлений»; 11) «О противозаконных поступках должностных лиц по некоторым особенным родам службы»; 12) «О преступлениях и проступках по управлению вверенным по службе имуществом и хранению оно-го»; 13) «О преступлениях и проступках по службе, общих военнотружачим с чинами гражданского ведомства» [24, с. 29–79].

Підбиваючи певні підсумки розвитку військово-кримінального законодавства на теренах Російської імперії до 1917 р., яке застосовувалося на території України починаючи з XVIII ст., можна зазначити: 1) у цілому систему військових злочинів було сформовано; 2) порівнюючи її (систему військових злочинів) з нинішньою, варто зазначити, що вона була недосконалою, тому не випадково ще у період створення Союзу РСР (1917–1922 рр.) процес криміналізації окремих суспільних відносин у військовій сфері було продовжено.

Окремо варто виділити процес розвитку кримінального права на території нашої держави в 1917–1922 р. під час створення і діяльності Української Народної Республіки, Української держави – гетьмана П. Скоропадського, Західноукраїнської Народної Республіки, Української радянської республіки, які мали власну мету у побудові державної незалежності.

Як зазначає О.А. Чуваков, законодавство 1917–1922 рр. на території сучасної України, «у якому містилися кримінальні і кримінально-процесуальні положення, можна класифікувати таким чином. У першу групу законів входять усі закони, що передбачали створення судів і правоохоронних органів, а також визначали їхні права, обов'язки і функції. У другу групу законів можна включити всі кримінальні закони, що передбачали боротьбу з найбільш небезпечними зазіханнями на «завоювання революції» і встановлювали види і розміри кримінального покарання. У третю групу законів входять усі закони, декрети, накази і постанови Тимчасового уряду, Центральної Ради, Ради Міністрів, Центрального Виконавчого Комітету і ін., із загальних питань державного, господарського і культурного будівництва, у яких містилися норми кримінального права» [25, с. 6].

Висновки О.А. Чувакова підтверджуються і дослідженням, проведеним Е.М. Кісліком, який зазначає: «Аналіз історичних джерел свідчить, що на території України в період українського державотворення 1917–1921 років широко застосовувалися норми кримінального законодавства Російської імперії. <...> По-перше, в такий короткий строк і в умовах воєнного часу та громадянської війни одразу

створити нове кримінальне законодавство було практично неможливо. По-друге, 25 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада ухвалила закон, який передбачив, що всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 р., оскільки їх не змінено і не скасовано Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі як закони і постанови Української Народної Республіки» [26, с. 4].

Як приклад можна навести перекладений у липні 1919 р. Законодавчим відділом Головної військової судової управи (м. Кам'янець на Поділлі) українською мовою «Воинский Устав о Наказаниях» з останнього, 4-го видання 22-ї книги «Збірника військових постанов» 1869 р. [27].

Дуже важливе значення у розвитку військово-кримінального законодавства в період громадянської війни мало і Положення про революційні військові трибунали, затверджене декретом ВЦВК 20 листопада 1919 р. [28]. У ньому було передбачено детальний перелік різних видів злочинів, що їх скоювали військовослужбовці.

Зокрема, Положення містило такі групи злочинів: 1) контрреволюційні злочини, що їх скоювали військовослужбовці; 2) загальнокримінальні злочини, що їх скоювали військовослужбовці; 3) посадові злочини військовослужбовців; 4) спеціальні військові злочини; 5) інші злочини військовослужбовців.

Наступним етапом криміналізації суспільних діянь у військовій сфері стало прийняття 1922 р. 26 травня і 23 серпня, відповідно, кримінальних кодексів РСФФР і УСРР (введеного в дію на всій території УСРР з 15-го вересня 1922 р.), у яких окремими розділами, куди входило 15 статей, передбачалися військові злочини. Їх можна було поділити на такі групи (види): 1) військові зрадницькі злочини і злочини воєнного часу; 2) військові злочини, які проявлялись в ухиленні від військової служби; 3) військові злочини, спрямовані проти порядку служби і підлеглості; 4) посадові військові злочини [22, с. 93–94, 96].

31 жовтня 1924 р. ВЦК СРСР своєю постановою затвердив Положення про військові злочини, яке стало першим загальносоюзним військово-кримінальним законом [29]. Положення містило 19 статей, які здебільшого сприйняли редакцію відповідних розділів кримінальних кодексів РСФФР і УСРР 1922 р. Вказане Положення доповнило перелік військових злочинів, який існував на той період, двома новими складами злочинів.

Зокрема, протизаконне насильство над цивільним населенням, вчинене військовослужбовцем у воєнний час або у бойовій обстановці (ст. 18) і протизаконне використання начальником свого підлеглого для обслуговування начальника або його сімейства (ст. 19) [22, с. 98].

Основне значення Положення про військові злочини 1924 р. полягало в тому, що з прийняттям Положення було реалізовано виключну компетенцію Союзу РСР у встановленні норм військово-кримінального законодавства.

У зв'язку з проведенням військової реформи, прийняттям Закону про обов'язкову службу, ВЦК і РНК СРСР своєю постановою від 27 липня 1927 р. прийняли нове Положення про військові злочини, яке збільшилось за обсягом і замість 19 статей, передбачених попереднім Положенням 1924 р., містило 31 статтю [30]. Нові статті Положення 1927 р. передбачали такі злочини: а) образа військовослужбовцем іншого військовослужбовця за відсутності між ними відносин підлеглості і старшинства, якщо при цьому хоча б один із них перебував при виконанні обов'язків по військовій службі (ст. 6); б) самовільне залишення частини або місця служби у бойовій обстановці (ст. 9); в) нез'явлення в термін без поважних причин на службу у разі переведення, призначення, з відраження, а також із відпустки (ст. 10); г) невиконання військовослужбовцем змінного складу кавалерійських територіальних частин Радянської Армії обов'язків приводу власних коней

(ст. 11); г) ухилення від несення обов'язків військової служби під приводом релігійних або інших переконань (ст. 13); д) порушення особою, яка входить в добовий наряд частини, статутних правил внутрішньої (вахтової) служби (ст. 16); е) заборона зі сторони начальника використання підлеглими військовослужбовцями (або їх сім'ями) пілг (ст. 18); є) самовільне залишення гинучого військового корабля (ст. 23); ж) розголошення військової таємниці (ст. 25); з) погане поводження з військовополоненими (ст. 29); и) протизаконне носіння в районі воєнних дій знаків Червоного хреста і Червоного півмісяця (ст. 30); і) зловживання у воєнний час прапорами або знаками Червоного хреста і Червоного півмісяця (ст. 31) [22, с. 100–101].

Система військових злочинів, згідно із зазначеним Положенням, передбачала 5 груп (видів): 1) зрадницькі злочини; 2) ухилення від військової служби; 3) військові злочини проти порядку служби і підлеглості; 4) посадові військові злочини; 5) військові злочини воєнного часу, які поділялися на три підгрупи: а) злочини, безпосередньо пов'язані з оперативними діями військ; б) військові злочини щодо населення району воєнних дій; в) військові злочини, які порушують міжнародні конвенції [31, с. 21–22].

Військові злочини, передбачені Положенням про військові злочини від 27 липня 1927 р., без жодних змін були включені до Кримінального кодексу УСРР у редакції 1927 р., який набрав чинності з 1 липня 1927 р. [32].

Зокрема, розділ IX «Військові злочини» Особливої частини в статтях 206–2–206–31 передбачав кримінальну відповідальність за вищезазначені військові злочини, які вказані у порівняльній таблиці додатку 1 [32, с. 266–290].

Підсумовуючи аналіз розвитку військово-кримінального законодавства періоду 1917–1927 рр. на території сучасної України, необхідно зазначити таке:

1. У період 1917–1919 рр. на території України «сформувалися два напрями розвитку державності: національний і радянський. Законодавство Української Народної Республіки про військові злочини, засноване на законодавстві Російської імперії, було доповнене окремими нормативно-правовими актами для розв'язання найбільш важливих питань, пов'язаних зі зміцненням армії. У радянській Україні набули широкого застосування декрети і постанови Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, які так само ґрунтувалися на законодавстві Російської імперії. Єдиного нормативно-правового акта про військові злочини не існувало, що було зумовлено низьким професійним рівнем творців законодавчих актів і недостатнім розвитком військового права» [33, с. 7].

2. За час існування Української держави – гетьмана П. Скоропадського законодавство цього періоду надавало можливість визначення складу військового злочину не законодавцем, а адміністративною особою або військовим командуванням. Не існувало і чіткого розмежування кримінальної й адміністративної відповідальності.

3. У період правління уряду Директорії щодо військовослужбовців застосовувались максимальні покарання у вигляді смертних вироків за різноманітні злочини, серед яких вирізнялись «...порушення військової дисципліни і невиконання наказу начальства, напад на постійну чи тимчасову варту, покалічення й обман з метою ухилення від військової служби, дезертирство, порушення службових обов'язків під час несення вартової служби чи під час воєнних операцій, перехід на сторону ворога».

4. Протягом 1919–1927 рр. щодо військових злочинів, які у своїй основі мали схожі суспільні відносини, що захищалися, варто зазначити: 1) законодавець продовжував встановлювати кримінальну відповідальність за ті діяння, які становили суспільну небезпеку для військового правопорядку, розширюючи і вдосконалюючи диспозиції правових норм. Як приклад це можна спостерігати щодо встановлення кримінальної відповідальності за «розголошення таємних відомостей і документів; крадіжку або

знищення таємних планів та інших таємних документів», «військовий шпіонаж», «розголошення відомостей, які становили спеціально охоронювану таємницю, і розголошення військових відомостей»; 2) подібна мета вирішувалася законодавцем і щодо інших військових злочинів. Тобто відбувся активний законотворчий процес розвитку й удосконалення системи військових злочинів. Цей процес у цілому було завершено 1958 року прийняттям 25 грудня Верховною Радою колишнього Союзу РСР Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини, який містив 33 статті [34], які окремою главою XI «Військові злочини» були включені до КК УРСР від 28.12.1960 р.

Вказаний Закон 1958 р. являв собою струнку систему норм про військові злочини, яка складалася як результат розвитку законодавства у попередні періоди. Також було враховано досвід роботи органів військової юстиції, дані науки кримінального права і завдання боротьби з військовими злочинцями.

Беручи за основу історіографію Михайла Грушевського [35, с. 1–736] і Ореста Субтельного [36, с. 112], яка ґрунтується на достовірних джерелах, можемо визначити періодизацію розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за військові злочини на теренах України.

Перший – другий періоди. Вони охоплювали епохи первіснообщинного і родового ладу. До нас не дійшли письмові пам'ятки права, які б відображали норми про юридичну відповідальність за військові правопорушення.

Третій період, який охоплює X – XIV ст., коли українські землі були під управлінням князів, характеризується наявністю збірників законів Київської Русі – «Руська Правда», а також інших («Мірило праведне», списки «Кормчі книги», князівські статuti тощо), які засвідчують започаткування окремих норм права, що передбачали відповідальність за окремі незаконні дії воїнів. Такими прикладами можуть бути ст. 18 Короткої Правди, що передбачала відповідальність за знищення або псування списа, щита та іншого чужого військового майна; ст. ст. 24, 30 Великої Правди – за погрозу мечем і за удар, нанесений мечем [14, с. 48, 65–66].

Четвертий період (XIV – початок XVIII ст.) характеризується започаткуванням відповідальності як за відмову від виконання військової повинності, так і за інші військові злочини, що передбачалися статтями 1–15 Литовських статутів усіх трьох редакцій 1529, 1566, 1588 рр., що діяли на окремих територіях України. У цей період джерелами кримінального права також були: козацьке звичаєве право, гетьманське законодавство і частково російське право, починаючи з «Воинского артикула» 1716 р. Як зазначає А.П. Ткач, протягом XIV – XVIII ст. у праві України діяла велика кількість джерел, які мали різне походження, неоднакову форму і відрізнялися різним змістом та історичним значенням [37, с. 22–23]. Підтримуючи позицію В.К. Матвійчука, погоджуємося з думкою А.П. Ткача, що їх краще класифікувати за походженням: 1) звичаєве право; 2) польсько-литовське законодавство; 3) законодавчі акти автономної влади України; 4) царське законодавство і судова практика; 5) нормативні акти церковного права; 6) джерела права Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття [21, с. 59].

П'ятий період (XVIII – XIX ст.). Він характеризується повсюдним поширенням на територію України (за винятком Галичини і Буковини, де у зазначений період діяли кримінальні кодекси Австрії) російського військового кримінального законодавства, в основі якого були норми права, що передбачали кримінальну відповідальність за військові злочини, що спочатку були передбачені «Воинским артикулом» 1716 р., а потім наступними актами законодавства («Полевое уголовное уложение» 1812 р., «Военно-уголовный устав» 1839 р., «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» 1845 р.).

Шостий період (кінець XIX – початок XX ст.) характеризується подальшим удосконаленням системи військо-

вих злочинів, які знайшли своє закріплення у «Воинском уставе о наказаніях» 1867–1868 рр. і його наступних редакціях.

Сьомий період (початок ХХ ст. до 1991 р.) характеризувався намаганням Української Народної Республіки, Української держави – гетьмана П. Скоропадського, Західноукраїнської Народної Республіки, Української радянської республіки у перехідний період 1917–1921 рр. на контрольованих територіях стабілізувати військовий правопорядок за рахунок «свого» законодавства. Після перемоги радянської влади на більшій території були прийняті і поетапно набували чинності КК УСРР 1922, 1927 рр.;

КК УРСР 1960 р., які містили у своєму складі відповідні глави, що передбачали після 1927 р. завершену систему військових злочинів, яка відповідала інтересам суспільно-політичної формації того часу.

Восьмий період (з 1991 р. і дотепер) характеризується тим, що Україна виборолала і стала суверенною, незалежною державою, що дало можливість прийняти Кримінальний кодекс 2001 р., розділ ХІХ Особливої частини якого у цілому зберіг попередню систему військових злочинів, але суттєво змінив систему і межі кримінальних покарань військовослужбовців за скоєння військових злочинів у сторону гуманізації покарань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодаєвський В.П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Класичний приватний університет, 2010. 17 с.
2. Бугаєв В.О. Військові злочини і покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеська національна юридична академія, 2001. 24 с.
3. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Класичний приватний університет, 2010. 17 с.
4. Касько Т.Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Академія адвокатури України, 2015. 19 с.
5. Ковалевська Є.С. Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Класичний приватний університет, 2014. 21 с.
6. Курилюк Ю.Б. Кримінально-правова відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Класичний приватний університет, 2014. 21 с.
7. Кухар В.В. Кримінально-правові засоби попередження розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, 2007.
8. Леонов Б.Д. Кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національна академія Служби безпеки України, 2004.
9. Мухамеджанова А.Р. Кримінально-правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. 17 с.
10. Онисійчук А.М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2017. 21 с.
11. Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2005. 21 с.
12. Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2007. 21 с.
13. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 1998. 25 с.
14. Российское законодательство X – XX ст. Том 1. Законодательство Древней Руси. М.: Юрид. лит., 1984. 432 с.
15. Памятники Русского права / Под ред. С.В. Юшкова. М.: Юрид. лит., 1952. Вып. 1. 287 с.
16. Сворак С.Д. Генеза та трансформація органів державної влади Київської Русі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. К., 2011. 22 с.
17. Конинський Г. Історія Русов. К.: Рекламно-видавнича фірма «Дзвін», 1991. 307 с.
18. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. / Под ред. акад. К. Яблонскиса. Минск: Акад. наук БССР. 1960. 253 с.
19. Макаренко О.В. Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648–1657 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. К.: 2011. 22 с.
20. Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах. Т. 2. Законодательство периода укрепления Русского централизованного государства. М.: Юрид. лит., 1985. 520 с.
21. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. К.: «Азимут-Україна», 2005. 464 с.
22. Чиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право. М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. 452 с.
23. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: монографія. / За заг. ред. В.К. Матвійчука. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.
24. Сводъ военных постановлений 1869 года. Часть шестая. (Издание четвертое). Уставы военно-уголовные. Книга XXII. Воинский уставъ о наказаніях / Сост. П. Заулинский. Петроградъ: Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1916. 95 с.
25. Чуваков О.А. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національний університет внутрішніх справ. Х.: 2003. 22 с.
26. Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ України. К., 2003. 27 с.
27. Військовий карний статут (XXII книга 36. В.П. 1869 р., вид. IV). / Кам'янець на Поділлі: Друк. Когена і Дунаєвського, 1919. 180 с.
28. СУ РРФСР. 1919. № 58.
29. СЗ СССР. 1924. № 24.
30. СУ РСФСР. 1927. № 50.
31. Солнцев К.И. Уголовное право. Особенная часть. Воинские преступления. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. 72 с.
32. Кримінальний кодекс У.С.Р.Р. / Текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 року. (четверте видання). Харків: Юридичне видавництво Наркомосту УСРР, 1930. 304 с.
33. Шершенькова В.А. Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні (1919–1991 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2014. 20 с.
34. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления. М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1959. 32 с.
35. Грушевський С.М. Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн. / Ред. кол. П.С. Сохань (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1991. Т. 1. 736 с.
36. Субтельний Орест. Україна: Історія. / Перекл. з англ. Ю.І. Шевчука. Вступ. ст. С.В. Кульчицького. К.: Либідь, 1991. 512 с.
37. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1968. 170 с.